

ID 1392
C-2 4/6/1972

TOELICHTING bij het besluit tot aanwijzing van een beschermd stadsgezicht ex artikel 20 van de Monumentenwet te HATTEM, gemeente Hattam.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening nr. 059) door een stippellijn omgrensde gebied.

Hattam, gelegen aan de Waa, nu een dode arm van de IJssel, had oorspronkelijk de naam Hattheim, later Mons Dei of vertaald Godsberg of Gaedsbergh. Deze nederzetting, die reed in 891 wordt genoemd, ontstond bij de kruising van de handelsroute te land tussen Duitsland en Utrecht, en de IJssel.

Van de parochiekerk, die de nederzetting na het in 1171 daartoe door de Bisschop van Utrecht verleende recht stichtte, zijn nog resten op de Gaedsbergh, westelijk van het latere stadje, gevonden.

De geschiedenis van Hattam als stad begint in 1299, wanneer Reinoud I, graaf van Gelre, een nieuwe nederzetting nabij het grafelijk slot, ten oosten van de parochiekerk, met stadsrechten begunstigt. Ofschoon van bescheiden maat paste deze "grensvesting in stadsvorm" bij de politiek van stedestichting van de graven van Gelre bij hun voortdurende strijd tegen de bisschoppen van Utrecht. Ook later in de tachtigjarige oorlog vervulde Hattam als "frontierstad" een rol van betekenis. Na de tachtigjarige oorlog verloor de vesting haar betekenis. In 1696 ging men reeds over tot verkoop van delen van de vestingwerken aan particulieren. Bij al de oorlogshandelingen heeft Hattam, naast perioden van bloei, vooral als Hanzestad in de 16de eeuw, veel te lijden gehad. Door stadsbranden in 1429, 1504 en 1517 en door grote branden tijdens de aanvallen en belegeringen van de Spanjaarden in 1587 en 1588 zijn telkens aanzienlijke delen van de stad in de as gelegd.

De oorspronkelijke stedenbouwkundige opzet is nog nagenoeg volledig in het huidige stadsplan terug te vinden. Deze opzet wordt gekenmerkt door een weloverwogen aanleg met Markt, kerk en kerkhof, langs- en dwarsstraten en het Slot met het erbij behorende terrein. Aanvankelijk lag het hertogelijk kasteel met een eigen

1.110519038008

gracht binnen de stadsmuur. Ofschoon topografisch en historisch niet te scheiden van de vesting vormde het in elk ander opzicht een op zichzelf staand geheel. Ondanks de ingrijpende wijzigingen omstreeks 1580 van de situatie rond het slot door ontmanteling en door opname in de stadsmuur van enkele torens ervan, zijn de in oorsprong twee afzonderlijke delen, n.l. het huis van de hertog en de eigenlijke vesting Hattem, ook nu nog in de structuur te herkennen.

Van de poorten en de verdedigingstorens is alleen de binnenpoort van de Dijkpoort overgebleven. Deze is in 1909 door Dr. P.J.H. Cuypers herbouwd. Aan de noordwestzijde van de poort werd in 1923 een der verbindingsmuren met de thans verdwenen voorpoort vrijgelegd en gerestaureerd. De Hoenwaardse poort in het oosten, de Nieuwstadspoort in het zuiden en de Dorpspoort of Heerderpoort in het westen zijn verdwenen; de toegangen tot het stadje worden echter nog als vanouds gevormd door de Dorpsweg vanuit het westen; de Ridderstraat in het oosten en de Dijkpoort in het noorden. In het zuidoosten vormt in de stadsmuur de Daendelspoort een toegangsmogelijkheid voor voetgangers.

De oude kern ligt nog bijna geheel binnen de oude gracht; alleen bij de voormalige Hoenwaardse poort is meer naar buiten toe gebouwd. In het noordoosten is, voor het verkrijgen van ruimte voor de Bevrijdingsweg, de Grift verlegd. De herkenbaarheid van de oude structuur en de relatie van de stadsgracht met de Grift heeft daardoor aan duidelijkheid veel verloren. Ter plaatse van de Koestraat en het slot, zuidwestelijk van de Markt is, ten behoeve van een verbinding met de nieuwe wijk ten zuidwesten van de stad, een doorbraak tot stand gebracht. Het stadsbeeld als geheel is echter nog van dien aard dat het historische karakter nog duidelijk spreekt en bekoort. Van belang zijn hierbij niet alleen het grote aantal monumenten maar evenzeer de gaaf gebleven schaal van de totale bebouwing, de uniforme dakbedekking met oud-Hollandse pannen, de kappen met schilddaken waarvan de nokrichting hoofdzakelijk loodrecht staat op de voorgevel, de speelse afwisselingen in hoogten van de individuele panden en het feit dat de in maat en verschijningsvorm in het algemeen bescheiden bebouwing in de directe omgeving van de kerk meer allure vertoont.

bebouwing aldaar vormt daardoor met het Marktpllein en de kerk een climax in de ruimtelijke opbouw. De mogelijkheid om het hoogteverschil van 2 tot 4 meter tussen het straatpeil van de oude binnenstad en het IJsseldal, zowel van binnen- als van buitenuit te ervaren, is van het grootste belang. De oude stad wordt hierdoor duidelijk gemarkeerd en als versterkte plaats ten opzichte van het buitengebied herkend.

Bij benadering vanuit het noorden (richting Zwolle) krijgt men een totaal beeld van de stad met vooraan de Dijkpoort en op de noordwestelijke hoek de molen "de Fortuin"; daarachter boven de daken van de huizen het silhouet van de Grote kerk en de zware massa van de 19de eeuwse kerk aan de Achterstraat. Aan de oostzijde is, zoals gezegd, de oorspronkelijke structuur ernstig aangetast, maar het beeld dat het stadje oplevert vanaf de IJsselzijde is zeer aantrekkelijk. Hier scheiden uitgestrekte uiterwaarden, waaronder de in 1401 door Willem van Gelre aan Hattem als algemene weide geschonken Hoenwaard, de stad van de rivier. Aangezien het recht van weiden verbonden was aan de eigendommen binnen de stad, zijn de Hattemse boeren eeuwenlang verplicht geweest binnen de stad te blijven wonen; pas na 1945 is een begin gemaakt met de overbrenging van boerderijen naar de Hoenwaard.

Vanuit het zuiden, vanaf de Nieuwe weg, markeert de hoge stadsmuur de overgang tussen "binnen" en "buiten"; de zware bomen, met ertussen enkele huizen en de Grote kerk, torenen hierboven uit.

Vanuit het westen, vanuit de Dorpsstraat, is het beeld door nieuwe bebouwing op de Zuidwal gecompleteerd. De entree van deze zijde, waar de stadspomp de splitsing naar Achterstraat en Kerkstraat markeert, is bijzonder interessant door de opeenvolging van beelden; de duidelijke begrenzing van de stadsbebouwing langs de Zuidwal, de molen aan de noordwestzijde, de splitsing van de Dorpsweg naar Molenbelt, Achterstraat en Kerkstraat, die haar visuele beëindiging vindt door de in haar verlengde staande kerktoren, waardoor de Kerkstraat zich als hoofdstraat manifesteert, en Zuidwal.

1.110519038010

Als omgrenzing van het beschermde stadsgezicht ex artikel 20 van de Monumentenwet is de buitenste grachtwal gevolgd. In het noordoosten volgt de grens de voormalige stadswal langs de Grift.

De bedoelde bescherming houdt geen bevestiging in van het aangewezen gebied; er dient echter naar gestreefd te worden d.m.v. stedenbouwkundige maatregelen het historische karakter zoveel mogelijk recht te doen. Teneinde dit historische karakter veilig te stellen zal zowel in het te maken stedenbouwkundige plan ex artikel 37, lid 5, van de Wet op de Ruimtelijke Ordening, als in de daarbij behorende voorschriften tot uiting dienen te komen, dat nieuwe bebouwing voor wat betreft de grenzen van de percelen, de hoogte, de kapvormen, de gevelindeling, alsmede de toe te passen materialen zoveel mogelijk gelijk of gelijkwaardig zullen zijn aan de huidige toestand. Voorts dient het plan voor wat de openbare ruimte betreft, richtlijnen aan te geven ten aanzien van het bestratingsmateriaal, alsmede de groenvoorziening, zodat ook voor deze beeldbepalende elementen garanties worden geschapen dat het historische karakter van het totaalbeeld niet zal worden verstoord.

Zij tenslotte opgemerkt dat die blikvelden, die de relatie tussen de stad en het "buitengebied" visueel mogelijk maken door andere planologische maatregelen dan een bestemmingsplan ex artikel 37, lid 5 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening moeten worden veilig gesteld.

1.110519038011